

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-8>

УДК 159.98

Олена ВАСИЛЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-4935-0258>

e-mail: vasilenko.dm@ukr.net

Сніжана ГОРБАНЬ

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Хмельницький національний університет
e-mail: sbilan46@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА З ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті розглянуто теоретичні аспекти професійної діяльності психолога з жертвами домашнього насильства. Уточнено зміст понять «насильство» і «домашнє насильство»; охарактеризовано основні завдання, способи, етапи надання психологічної допомоги жінкам та дітям, які стали жертвами домашнього насильства. Авторами статті з'ясовано, що робота психолога з жертвами домашнього насильства потребує розвитку у нього відповідних особистісних і професійно значущих рис, поєднання яких на психофізіологічному, інтелектуальному та особистісному рівнях значно покращить якість надання фахівцем своїх послуг.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, жертва домашнього насильства, психолог, професійна діяльність.

Olena VASYLENKO, Snizhana HORBAN

Khmelnyskyi National University

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGIST'S WORK WITH VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE

The article deals with the theoretical aspects of psychologist's work with victims of domestic violence. The authors of the article define the concepts of 'violence' and 'domestic violence'. They describe domestic violence, its causes and main stages of development.

The authors of the article argue that when working with victims of domestic violence, psychologists should take into account the victimological principles of psychological assistance: non-judgemental attitude towards the victim; compliance of forms and methods of psychological assistance with the peculiarities of victimisation; involvement of forms of assistance from other specialists depending on the source and peculiarities of victimization.

The article presents the psychological characteristics of women who have suffered from domestic violence, their coping strategies and other personality traits. In accordance with these features, the techniques that a psychologist should use when providing assistance to women who have suffered from domestic violence are defined.

The authors of the article describe changes in the behaviour of a child victim of domestic violence. The article provides a detailed description of interviewing a child who has suffered or witnessed domestic violence.

The authors of the article have found that the work of a psychologist with victims of domestic violence requires the development of appropriate personal and professionally

significant qualities, the combination of which at the psychophysiological, intellectual and personal levels will significantly improve the quality of the specialist's services.

The authors of the article see the prospects for further work in the development of social and psychological training for the development of personal and professional qualities of future psychologists to work with victims of domestic violence.

Key words: *violence, domestic violence, victim of domestic violence, psychologist, professional activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних реаліях життя в Україні та в світі однією з найбільш актуальних постає проблема поширення домашнього насильства. Статистичні дані свідчать, що близько 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ях, перебуваючи в ролі вимушених учасників. При цьому 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень. На жаль, близько 100% матерів, які зазнали насильства, народжують згодом хворих дітей [6].

Реакція суспільства на випадки домашнього насильства досить часто є суперечливою і навіть ворожою. Кримінальні покарання за скоєння домашнього насильства набагато м'якші, ніж покарання по відношенню до сторонніх осіб. Також сумною реальністю сьогодення є те, що законодавча база, яка б мала протидіяти випадкам насилля в сім'ї та карати кривдників, діє здебільшого на папері та є неефективною. З огляду на це, актуальним питанням залишається надання адекватної допомоги і підтримки жертвам домашнього насильства, у тому числі й психологічної.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема домашнього насильства розглядається у різних науках: юриспруденції, віктимології, психології, педагогіці, соціології, медицині тощо. Тому й вивченню причин, проявів, способів запобігання злочинів на сімейно-побутовому рівні присвячені праці психологів (Л. Волкер, С. Гаркавець, І. Грабської, К. Зеленської, Г. Кожиної, С. Носова, В. Огоренко, Т. Перцевої, Н. Теслик, Л. Шевченко), юристів (О. Артеменко, В. Василевич, О. Гулак, О. Джузи, С. Косенко, В. Ладиченко, Н. Лішук, Є. Моїсеєва, Д. Тичини, Ю. Шемшученко), педагогів (О. Василенко, Т. Кобилянської, К. Мінакової, Л. Романовської, Н. Сердюк) та багатьох інших дослідників. Проте, не зважаючи на значний внесок науковців у розробку означеної проблеми, дослідження особливостей надання психологічної допомоги потерпілим внаслідок насилля в сім'ї потребує більш детального та глибокого вивчення.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у розгляді особливостей надання професійної психологічної допомоги жертвам домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу

Поняття «насильство» в юридичній енциклопедії розглядається як умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що завдає цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання [7].

В Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначається, що «... домашнє насильство – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання між колишнім чи теперішнім подружжям або особами, які спільно проживають чи проживали однією сім'єю, але не перебувають або не перебували в шлюбі, незалежно від того, чи проживає або проживала особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що і особа, яка постраждала від домашнього насильства» [8].

І. Грабська розглядає домашнє насильство як системну поведінку одного подружнього партнера для збереження влади та контролю над іншим. Системність насильства в сім'ї є однією з основних особливостей домашнього насильства, тобто характеризується повторюваними в часі випадками різних видів насильства [2, с. 63].

Зарубіжна дослідниця Л. Волкер вважає, що домашнє насильство не є одиничним випадком, а циклічним та складається з чотирьох послідовних стадій:

- 1) зростання напруги у стосунках між подружжям внаслідок бажання кривдника встановити свій контроль і владу над жертвою;
- 2) акти психологічного, фізичного, економічного чи сексуального насильства;
- 3) примирення, коли агресор вибачається, пояснюючи причини жорстокого поводження з вини жертви;
- 4) спокійний період у стосунках («медовий місяць»), коли жертва прощає свого кривдника, догоджає йому та намагається не допустити появи нових проявів агресії з його боку [12].

Л. Волкер наголошує на тому, що оскільки справжні причини домашнього насильства не були розв'язані, виникають нові проблеми і обставини, внаслідок яких відносини повертаються на першу стадію, і цикл повторюється. З часом кожна фаза стає коротшою, а спалахи агресії і жорстокості частішають та завдають більшого болю [12].

Загальновідомо, що діяльність психолога має бути спрямована на відновлення ресурсів клієнта, в тому числі й жертви домашнього насильства. Така діяльність повинна ґрунтуватися на головних принципах проведення заходів психологічного втручання і враховувати віктимологічні засади надання психологічної допомоги, а саме: безоціночне ставлення до жертви; відповідність форм і методів надання психологічної допомоги особливостям віктимізації людини; залучення форм допомоги інших фахівців залежно від джерела та особливостей віктимізації [11, с. 61].

Психолог К. Кальницька зауважує, що особливості психологічної роботи з жінками, які стали жертвами домашнього насильства полягає в гармонізації їх особистості, акцентуванні уваги на позитивних якостях. Тому доброзичлива увага психолога, його нейтралітет, чесність, емпатія є головними принципами індивідуальної роботи з жертвами домашнього насильства [4, с. 144].

Науковці стверджують, що ситуація віктимізації є не завжди тією ситуацією, яка потребує втручання психолога. Водночас відновлення ресурсів жертви може потребувати звернення до соціальних, юридичних, медичних служб [11, с. 61].

Однією з найважливіших проблем психологічного консультування жінок, які постраждали від домашнього насильства є те, що багато потерпілих повертаються до своїх кривдників навіть після надання їм психологічної допомоги, оскільки не в змозі подолати емоційну залежність від подружніх стосунків. Ускладнює психологічну роботу й фаза уявного примирення з кривдником або «медовий місяць». Тому в контексті проблеми домашнього насильства варто навчати жінок усвідомленого розуміння поняття «віктимна поведінка» для того, щоб допомогти їм зрозуміти недопустимість толерування насильства взагалі [10].

Жінки-жертви домашнього насильства користуються такими механізмами захисту, як витіснення, регресія та заміщення. У виборі копінг-стратегій поведінки орієнтуються на уникнення або ж на конфронтацію. Вони не схильні до вирішення проблеми, планування дій щодо її подолання, а навпаки, обирають шлях дистанціювання від людей. Тому основним завданням психолога є встановлення взаємодії з жертвою домашнього насильства на основі емпатії та надання

алгоритму комунікації, що знизить ймовірність повторної травматизації.

Робота психолога з жертвою насильства повинна починатись з аналізу події, яка її травмувала. Фахівцю потрібно пам'ятати, що ретравматизація настає при спогадах та розповідях про травмуючу подію. Психіка сприймає ці процеси як травмуючі, які існують тут і тепер, і реагує на них звичним для себе способом. Тому психологам слід працювати таким чином, щоб не допустити вторинну травматизацію та ретравматизацію жінок-жертв домашнього насильства. Після цього важливо звернути увагу на реконструювання травми та інтеграцію її в автобіографічну пам'ять. Травмофокусована терапія, на думку В. Синишиної та О. Смук, повинна звільнити ресурс жертви, в результаті чого психіка спроможна буде нівелювати повторні стресогенні переживання та їх наслідки. А це можливо тільки при розширенні вікна толерантності і тому для роботи з травмою слід використовувати іманжинативні техніки, які розширюють внутрішній ресурс жінки.

Серед інструментів, якими має користуватися психолог з метою розширення вікна толерантності мають бути техніки відволікання, засновані на здатності повертати себе до реальності та переключатися на сенсорні відчуття (колір, смак, запахи, звуки тощо). Ці техніки у науковій літературі часто називають техніками «заземлення» [10].

У випадку, коли жертвою домашнього насильства є дитина, працівник психологічної служби має зустрітись з дитиною, стосовно якої надійшла інформація про жорстоке поводження. Під час зустрічі з дитиною, психолог має звернути увагу на такі зміни у її поведінці, які описує Л. Барбарош:

- зниження або повна втрата інтересу до навчання;
- різке зниження рівня інтелектуального розвитку;
- загальмованість у відповідях і при виконанні навчальних завдань;
- труднощі з запам'ятовуванням, концентрацією уваги;
- відсутність друзів або надмірна дружелюбність;
- неохайний вигляд, гігієнічна занедбаність;
- постійний голод або спрага;
- низька самооцінка, невпевненість у собі;
- почуття провини [1, с. 5-6].

Бесіда з дитиною, яка постраждала чи стала свідком домашнього насильства має бути побудована за такими фазами:

1. Попередня фаза, що охоплює усі дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає в отриманні інформації про дитину, а також

про її найближче оточення і сім'ю. Під час цієї фази слід визначити, хто братиме участь в опитуванні і хто виконуватиме в ньому провідну роль.

2. Вступна фаза. Психолог знайомиться з дитиною, озвучує тему розмови, повідомляє ким він є і в чому полягає його робота. Розмову з дитиною слід починати з нейтральних, безпечних тем, наприклад, запитати про улюблену гру, телепрограму, улюблену їжу. Під час вступної фази слід встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від брехні та ознайомити її з обов'язком говорити правду.

3. Фаза вільної розповіді, коли дитина-жертва чи свідок має розповісти про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згаданого змісту. Цей етап показує, які елементи подій викликали емоції, були для дитини важливими, вартими того, щоб їх помітити та запам'ятати. Дитину не слід перебивати, виправляти, уточнювати її висловлювання або їх коригувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може завадити перебігу її думок.

4. Фаза детальних запитань. Психолог на цьому етапі опитування має застосовувати відкриті запитання: «Що ти ще пам'ятаєш про подію..? Що ще сталося...?». Фахівець повинен ставити цілеспрямовані запитання, які стосуються: характеру насильства, якщо воно було; часу; людини, яка заподіяла насильство; місця події; оточення та інших обставин.

Якщо дитині важко розповісти про події, які вона пережила, необхідно запропонувати відтворити ситуацію за допомогою малюнків, предметів, ляльок. На етапі детальних запитань важливо зосередитися на інформації, яку надає дитина, і лише згодом – на даних, отриманих з інших джерел.

5. Заключна фаза. Під час цієї фази першим питанням психолога має стати, як почувається дитина після опитування та чи є у неї якісь побоювання. Після цього варто розказати дитині, що відбуватиметься далі, які дії будуть наступними і пояснити, яка їх мета. Наостанок слід поговорити на нейтральні теми, щоб знизити напругу душевного стану дитини.

Після проведеного опитування дитини не можна залишати її наодинці. Необхідно доручити дитину до приходу батьків класному керівнику, вихователю, іншому педагогічному працівнику [3, с. 97-98].

Діяльність психолога, на думку Н. Сердюк, складна і дуже відповідальна сфера професійної діяльності, що передбачає пізнання індивідуальних особливостей людей, їх глибоких внутрішніх переживань і станів. У процесі роботи психолог використовує конфіденційну інформацію, недбале використання якої може завдати шкоди клієнту. Тому до психологів висувається низка вимог [9, с. 1].

Серед комплексу професійно важливих якостей психолога науковці виділяють такі, як:

- професійну компетентність та вирішення професійних задач на рівні професійного автоматизму;

- міцність засвоєння професійно-етичних цінностей (гуманність, справедливість, конфіденційність, безкорисливість, чесність тощо);

- усвідомлене використання власних особистісних якостей і навичок спілкування в професійних цілях;

- відповідальність, самоорганізованість і самодисципліну;

- зацікавленість у вирішенні професійних проблем;

- налаштування на роботу часто в непростих умовах вирішення різних психологічних проблем;

- здатність викликати довіру в людей, бажання співпрацювати, допомагати, і, в той же час, не дозволяти собою маніпулювати, пригнічувати себе як особистість і фахівця [5].

Т. Кобилянська зауважує, що для психологів особливо важливо розвивати такі якості, як: системність, диференційованість, інтегрованість мислення; спрямованість на пізнання внутрішніх психічних процесів, їх особливостей і структурної організації; здатність до аналізу різних зовнішніх проявів поведінки людей у їх цілісності. Дослідниця наголошує на тому, що для виконання професійної діяльності майбутній психолог має вміти поєднувати особистісні та професійні якості на психофізіологічному, інтелектуальному та особистісному рівнях [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, домашнє насильство має важкі психологічні наслідки, тому психологам необхідно якомога раніше діагностувати факти насилля над жінкою чи дитиною. Будь-який вид насильства веде до серйозних проблем, але їх об'єднує одне – шкода здоров'ю та небезпека для життя людини. Тому надання своєчасної кваліфікованої психологічної допомоги має гарантувати жертві безпеку та адаптивне вираження почуттів, які пов'язані з пережитими соромом, зневагою, зневагою.

Нами з'ясовано, що для надання ефективної психологічної допомоги жертвам домашнього насильства психолог має володіти низкою особистісних і професійних якостей, з яких найважливішими є спостережливість, відповідальність, аналітичність мислення, конфіденційність, дотримання моральних і правових норм поведінки,

комунікабельність, розвинена інтуїція, здатність до професійної рефлексії тощо.

Перспективи подальших напрацювань в даному напрямку вбачаємо у розробці соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Література

1. Барбарош Л. М. Домашнє насильство над дітьми: актуальна проблема сьогодення. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19* : матеріали круглого столу (м. Рівне, 12 жовтня 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 5-7.
2. Грабська І. А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*, 1998. № 9-10. С. 20-25.
3. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
4. Кальницька К. О. Соціально-психологічні технології роботи з жінками-жертвами насильства в сім'ї та чоловіками-кривдниками. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Психологічні науки, 2014. Вип. 121. С. 143-148.
5. Кобилянська Т. В. Особистісні та професійно важливі якості майбутнього психолога. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2018. VI (74), Issue 180. С. 78-80.
6. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30017> (дата звернення: 19.08.2024).
7. Насильство : юридична енциклопедія / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 20.10.2016 № 5294. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЖН43200А?an=544> (дата звернення: 19.08.2024).
9. Сердюк Н. М. Педагогічні умови формування конкурентоздатності майбутніх психологів у процесі фахової

підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2018. 23 с.

10. Синишина В. М., Смуk О. Т. Психологічна допомога жінкам, що постраждали від гендерно-обумовленого насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Психологія, 2022. Вип. 6. С. 33-37.

11. Теслик Н. М. Віктимологія : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2021. 71 с.

12. Walker Lenore E. *The Battered woman*, New York: Harper & Row, 1979. 270 p.

References

1. Barbarosh L. M. Domashnie nasytstvo nad ditmy: aktualna problema sohodennia. *Domashnie nasytstvo: problemni pytannia v umovakh COVID-19 : materialy kruhloho stolu* (m. Rivne, 12 zhovtnia 2021 r.). Mizhnarodnyi ekonomiko-humanitarnyi universytet imeni Stepana Demianchuka. Rivne : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. S. 5-7.

2. Hrabska I. A. Nasytstvo u podruzhnikh stosunkakh: zarubizhnyi dosvid doslidzhen ta konsultuvannia. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 1998. № 9-10. S. 20-25.

3. Zapobihannia ta protydiia proiavam nasytstva: dialnist zakladiv osvity : navchalno-metodychnyi posibnyk / Andriienkova V. L., Baidyk V. V., Voitsiakh T. V., Kalashnyk O. A. ta in. Kyiv : FOP Nichoha S. O., 2020. 196 s.

4. Kalnytska K. O. Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii roboty z zhinkamy-zhertvamy nasytstva v simi ta cholovikamy-kryvdnykamy. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Serii : Psykholohichni nauky, 2014. Vyp. 121. S. 143-148.

5. Kobylanska T. V. Osobystisni ta profesiino vazhlyvi yakosti maibutnoho psykholoha. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2018. VI (74), Issue 180. S. 78-80.

6. Metodychni rekomendatsii shchodo zapobihannia ta protydiu nasytstvu. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30017> (data zvernennia: 19.08.2024).

7. Nasytstvo : yurydychna entsyklopediia / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2002. T. 4. 720 s.

8. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasytstvu : Zakon Ukrainy vid 20.10.2016 № 5294. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH43200A?an=544> (data zvernennia: 19.08.2024).

9. Serdiuk N. M. Pedahohichni umovy formuvannia konkurentozdatnosti maibutnikh psykholohiv u protsesi fakhovoi pidhotovky : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Ternopil, 2018. 23 s.

10. Synyshyna V. M., Smuk O. T. Psykholohichna dopomoha zhinkam, shcho postrazhdaly vid henderno-obumovlenoho nasytstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii : Psykholohiia, 2022. Vyp. 6. S. 33-37.

11. Teslyk N. M. Viktymolohiia : navchalnyi posibnyk. Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet, 2021. 71 s.

12. Walker Lenore E. *The Battered woman*, New York: Harper & Row, 1979. 270 p.